

Różnimy się, ale tworzymy wspólnotę – dialog, spór i szacunek w demokracji

1. Wprowadzenie

Demokracja zakłada różnorodność opinii, interesów, wartości i doświadczeń. Spór jest więc naturalnym elementem życia społecznego. Problemem nie jest sam fakt, że ludzie się ze sobą nie zgadzają, lecz sposób, w jaki prowadzą rozmowę i podejmują decyzje mimo istniejących różnic.

Umiejętność prowadzenia dialogu, słuchania argumentów innych osób, przedstawiania własnego stanowiska i poszukiwania rozwiązań możliwych do zaakceptowania przez różne grupy należy do podstawowych kompetencji obywatelskich.

Celem edukacji demokratycznej nie powinno być doprowadzenie do sytuacji, w której wszyscy myślą tak samo. Ważniejsze jest przygotowanie młodych ludzi do funkcjonowania we wspólnocie, w której:

- występują różne poglądy;
- interesy różnych osób mogą być sprzeczne;
- decyzje mają konsekwencje dla wielu grup;
- każdy ma prawo do własnego stanowiska;
- wolność wypowiedzi wiąże się z odpowiedzialnością;
- konflikt można rozwiązywać bez przemocy i poniżania innych;
- kompromis nie zawsze oznacza porażkę;
- szacunek dla rozmówcy nie wymaga zgody z jego poglądami.

2. Odbiorcy

Poradnik jest przeznaczony do pracy z młodzieżą w wieku około 14–19 lat, w szczególności z uczniami szkół ponadpodstawowych.

Może być wykorzystywany podczas:

- zajęć z edukacji obywatelskiej;
 - godzin wychowawczych;
 - zajęć projektowych;
 - warsztatów;
 - pracy samorządu uczniowskiego;
 - działalności młodzieżowych rad;
 - zajęć dotyczących praw człowieka, komunikacji i partycypacji społecznej.
-

3. Cele

Praca z materiałem ma służyć rozwijaniu u młodych ludzi:

- umiejętności przedstawiania własnego stanowiska;
 - umiejętności uzasadniania opinii;
 - zdolności odróżniania argumentu od oceny osoby;
 - aktywnego słuchania;
 - gotowości do poznawania odmiennych perspektyw;
 - umiejętności zadawania pytań;
 - zdolności rozpoznawania interesów i potrzeb różnych grup;
 - umiejętności prowadzenia sporu bez naruszania godności innych;
 - gotowości do poszukiwania kompromisu;
 - rozumienia zasad pluralizmu;
 - szacunku wobec osób o innych poglądach;
 - świadomości granic wolności wypowiedzi;
 - odpowiedzialności za jakość debaty publicznej.
-

4. Dlaczego spór jest potrzebny demokracji?

Demokracja nie polega na braku konfliktów.

W każdej społeczności pojawiają się różnice dotyczące:

- sposobu wydawania wspólnych pieniędzy;
- korzystania z przestrzeni publicznej;
- priorytetów inwestycyjnych;
- praw i obowiązków;
- sposobu organizacji życia społecznego;
- wartości;
- interesów poszczególnych grup.

Spór może być konstruktywny, jeżeli pozwala:

- ujawnić różne potrzeby;
- dostrzec konsekwencje decyzji;
- znaleźć słabe strony proponowanych rozwiązań;
- wypracować nowe pomysły;
- uwzględnić perspektywę grup, które wcześniej nie były słyszane.

Nie każdy konflikt musi zakończyć się pełnym porozumieniem. Demokracja wymaga również umiejętności zaakceptowania sytuacji, w której wspólnota podejmuje decyzję inną niż ta, której sami oczekiwaliśmy.

Do refleksji

- Czy wspólnota, w której wszyscy zawsze się zgadzają, jest możliwa?
- Czy brak sporu zawsze oznacza zgodę?
- Czy krytyka może wzmacniać wspólnotę?

- Czy można szanować osobę, z której poglądami zdecydowanie się nie zgadzamy?
-

5. Dialog, dyskusja, debata i kłótnia

Pojęcia te często są używane zamiennie, jednak opisują różne sposoby komunikowania się.

Dialog

Jego celem jest przede wszystkim zrozumienie stanowiska drugiej osoby.

W dialogu ważne są:

- słuchanie;
- pytania;
- wyjaśnianie;
- gotowość do poznania innej perspektywy.

Dyskusja

Polega na wymianie argumentów i opinii dotyczących określonego problemu.

Jej rezultatem może być:

- lepsze zrozumienie sprawy;
- zmiana stanowiska;
- znalezienie wspólnych elementów;
- pozostanie przy różnych opiniach.

Debata

Jest bardziej uporządkowaną formą dyskusji. Zazwyczaj obowiązują w niej określone zasady dotyczące:

- czasu wypowiedzi;
- kolejności zabierania głosu;
- argumentacji;
- sposobu odpowiadania na stanowisko drugiej strony.

Kłótnia

Koncentruje się często nie na rozwiązaniu problemu, lecz na pokonaniu przeciwnika.

Może obejmować:

- przerywanie;
- podnoszenie głosu;
- obrażanie;
- przypisywanie intencji;

- atakowanie osoby zamiast argumentu.

Zasada

Można prowadzić ostry spór dotyczący idei, nie prowadząc ataku na człowieka.

6. Argument czy atak?

Jedną z najważniejszych kompetencji potrzebnych do prowadzenia demokratycznego sporu jest umiejętność odróżnienia krytyki stanowiska od krytyki człowieka.

Argument

„Nie zgadzam się z tym rozwiązaniem, ponieważ zwiększy koszty dla mieszkańców.”

Atak personalny

„Tylko ktoś, kto nie ma pojęcia o życiu, może popierać taki pomysł.”

Argument

„Nie widzę danych potwierdzających, że proponowana zmiana przyniesie oczekiwany efekt.”

Atak personalny

„Znowu wymyślacie problemy, które nie istnieją.”

Ćwiczenie: Argument czy atak?

Uczestnicy otrzymują wypowiedzi i decydują, czy zawierają:

ARGUMENT / OPINIĘ / ATAK PERSONALNY / PYTANIE

Następnie przekształcają wypowiedzi agresywne w formę umożliwiającą dalszą rozmowę.

Przykład:

„To kompletnie idiotyczny pomysł.”

można zmienić na:

„Nie popieram tego rozwiązania, ponieważ widzę trzy potencjalne problemy...”

7. Zasady dobrej debaty

Przed rozpoczęciem pracy warto wspólnie ustalić kontrakt dyskusji.

Może obejmować następujące zasady:

1. Krytykujemy argumenty, nie ludzi.
 2. Nie przerywamy wypowiedzi.
 3. Nie przypisujemy innym intencji, których sami nie zadeklarowali.
 4. Nie używamy obraźliwego języka.
 5. Uzasadniamy swoje stanowisko.
 6. Pytamy, gdy czegoś nie rozumiemy.
 7. Dopuszczamy możliwość zmiany zdania.
 8. Nie zakładamy, że osoba o innym poglądzie działa w złej wierze.
 9. Oddzielamy fakty od opinii.
 10. Szanujemy prawo innych do odmiennego stanowiska.
-

8. Aktywne słuchanie

Dialog nie polega wyłącznie na czekaniu na własną kolej wypowiedzi.

Aktywne słuchanie oznacza próbę rzeczywistego zrozumienia stanowiska drugiej osoby.

Pomocne są techniki:

Parafraza

„Jeżeli dobrze Cię rozumiem, uważasz, że...”

Dopytanie

„Co dokładnie masz na myśli, mówiąc...?”

Sprawdzenie argumentu

„Czy dobrze rozumiem, że Twoim głównym argumentem jest...?”

Poszukiwanie źródła różnicy

„Wydaje mi się, że inaczej oceniamy przede wszystkim...”

Poszukiwanie wspólnego punktu

„W czym mimo różnicy stanowisk się zgadzamy?”

9. Ćwiczenie: Najpierw zrozum

Cel

Ćwiczenie aktywnego słuchania i oddzielania rozumienia stanowiska od zgody z nim.

Przebieg

Uczestnicy pracują w parach.

Jedna osoba otrzymuje stanowisko:

„W szkole powinno się całkowicie zakazać używania telefonów.”

Druga:

„Uczniowie powinni móc swobodnie korzystać z telefonów podczas przerw.”

Każda osoba przedstawia argumenty.

Zanim druga strona odpowie, musi rozpocząć od zdania:

„Jeżeli dobrze Cię rozumiem, uważasz, że...”

Rozmówca potwierdza lub poprawia parafrazę.

Dopiero wtedy możliwe jest przedstawienie kontrargumentu.

Omówienie

- Czy łatwo było poprawnie odtworzyć cudze stanowisko?
 - Czy można dobrze rozumieć argument i nadal się z nim nie zgadzać?
 - Co zmienia się w rozmowie, gdy druga osoba czuje się wysłuchana?
-

10. Fakty, wartości i interesy

Spory społeczne nie zawsze wynikają z różnicy dotyczącej faktów.

Czasami ludzie zgadzają się co do faktów, ale inaczej oceniają ich znaczenie.

Przykład:

W mieście dostępny jest teren, który może zostać przeznaczony na parking albo park.

Jedna grupa może uznawać za najważniejszą:

łatwość dojazdu do centrum.

Druga:

ochronę zieleni i jakość przestrzeni publicznej.

Obie strony mogą znać te same dane, ale kierować się innymi priorytetami.

Dlatego w sporze warto pytać:

- Jakie są fakty?
- Jakich faktów nie znamy?
- Jakie wartości są ważne dla poszczególnych stron?
- Jakie interesy mają różne grupy?
- Czy któreś potrzeby można pogodzić?

11. Ćwiczenie: Co naprawdę nas różni?

Cel

Rozpoznawanie źródeł konfliktu.

Przebieg

Uczestnicy analizują sytuację:

Rada szkoły rozważa przeznaczenie części szkolnego dziedzińca na parking dla pracowników. Uczniowie chcą zachować teren jako miejsce odpoczynku.

Grupa rozdziela informacje na trzy kategorie:

FAKTY

Co można sprawdzić?

INTERESY

Czego potrzebują poszczególne grupy?

WARTOŚCI

Co każda ze stron uważa za szczególnie ważne?

Następnie uczestnicy odpowiadają:

- Czy konflikt wynika z różnicy faktów?
 - Czy wynika z różnych interesów?
 - Czy istnieje rozwiązanie uwzględniające część potrzeb obu stron?
-

12. Perspektywa drugiej strony

Jednym z najważniejszych narzędzi edukacji demokratycznej jest ćwiczenie zdolności do przedstawienia argumentów stanowiska, którego samemu się nie podziela.

Nie chodzi o rezygnację z własnych poglądów.

Chodzi o zrozumienie, że ludzie mogą dochodzić do odmiennych wniosków z powodów, które dla nich są racjonalne i ważne.

Ćwiczenie: Zamiana stron

Uczestnicy wybierają temat debaty.

Po pierwszej rundzie strony zamieniają się stanowiskami.

Osoba, która wcześniej broniła tezy, musi teraz znaleźć argumenty przeciwko niej.

Pytania

- Czy łatwiej było zobaczyć słabe strony własnego stanowiska?
 - Czy pojawił się argument, którego wcześniej nie braliśmy pod uwagę?
 - Czy zrozumienie drugiej strony oznacza zgodę z nią?
-

13. Kompromis, konsensus i decyzja większości

Nie każdy spór można zakończyć w ten sam sposób.

Konsensus

Uczestnicy wypracowują rozwiązanie, które wszyscy są gotowi zaakceptować.

Nie musi być ono idealnym rozwiązaniem dla każdego.

Kompromis

Każda ze stron rezygnuje z części swoich oczekiwań, aby osiągnąć porozumienie.

Decyzja większości

Po przedstawieniu różnych stanowisk decyzja zostaje podjęta przez głosowanie.

Demokracja nie może jednak ograniczać się wyłącznie do zasady większości.

Decyzje większości powinny uwzględniać:

- prawa jednostki;
- prawa mniejszości;
- zasadę równego traktowania;
- obowiązujące prawo.

Pytanie

Czy większość może zdecydować o wszystkim?

14. Scenariusz debaty 1: Telefony w szkole

Orientacyjny czas: 45 minut

Teza

„W szkole powinien obowiązywać całkowity zakaz korzystania z telefonów komórkowych.”

Cele

Uczestnik:

- formułuje argumenty;
- odróżnia argument od opinii;
- odpowiada na kontrargument;
- dostrzega różne potrzeby uczniów, nauczycieli i rodziców.

Role

- uczniowie popierający zakaz;
- uczniowie przeciwni zakazowi;
- nauczyciele;
- rodzice;
- przedstawiciele samorządu uczniowskiego.

Pytania pomocnicze

- Czy telefon przeszkadza w nauce?
- Czy zakaz powinien obowiązywać również podczas przerw?
- Czy telefon może być narzędziem edukacyjnym?
- Jak wyglądałoby egzekwowanie zakazu?
- Czy istnieją rozwiązania pośrednie?

Zakończenie

Grupa próbuje stworzyć rozwiązanie, które nie musi odpowiadać w pełni żadnej ze stron, ale uwzględnia najważniejsze potrzeby.

15. Scenariusz debaty 2: Park czy parking?

Orientacyjny czas: 45–60 minut

Sytuacja

W centrum miejscowości znajduje się niezagospodarowany teren.

Można przeznaczyć go na:

- park;
- parking;
- teren sportowy;
- zabudowę usługową.

Role

- mieszkańcy centrum;
- młodzież;
- seniorzy;
- przedsiębiorcy;
- organizacja ekologiczna;
- rodzice małych dzieci;
- przedstawiciele władz lokalnych.

Zadanie

Każda grupa przygotowuje:

1. swoje potrzeby;
2. trzy najważniejsze argumenty;
3. rozwiązanie preferowane;
4. minimalny warunek, który pozwoli jej zaakceptować kompromis.

Etap negocjacyjny

Po przedstawieniu stanowisk uczestnicy próbują wypracować wspólną propozycję.

Pytania

- Czy wszystkie potrzeby można zaspokoić?
 - Kto ponosi koszty danego rozwiązania?
 - Kto odnosi korzyści?
 - Czy głos wszystkich grup jest równie słyszalny?
 - Co w tej sytuacji oznacza dobro wspólne?
-

16. Scenariusz debaty 3: Czy młodzieży powinni współdecydować o budżecie szkoły?

Orientacyjny czas: 45 minut

Teza

„Uczniowie powinni współdecydować o części budżetu szkoły.”

Obszary argumentacji

- odpowiedzialność uczniów;
- znajomość potrzeb szkoły;
- edukacja demokratyczna;
- ryzyko podejmowania decyzji pod wpływem popularności;
- odpowiedzialność dyrekcji za finanse;
- możliwość stworzenia budżetu uczniowskiego.

Zadanie końcowe

Uczestnicy opracowują model, w którym uczniowie mogliby realnie współdecydować o określonej części środków.

Powinni określić:

- jak wybierane byłyby projekty;
 - kto mógłby je zgłaszać;
 - kto oceniałby ich wykonalność;
 - jak wyglądałoby głosowanie;
 - jakie zasady chroniłyby interes mniejszych grup.
-

17. Scenariusz debaty 4: Wolność słowa – czy można powiedzieć wszystko?

Orientacyjny czas: 45–60 minut

Pytanie

Gdzie przebiega granica między wolnością wypowiedzi a odpowiedzialnością za słowo?

Sytuacje do analizy

1. Uczeń publikuje ostrą krytykę decyzji dyrektora szkoły.
2. Użytkownik internetu publikuje obraźliwy komentarz dotyczący określonej grupy ludzi.
3. Mieszkaniec publicznie oskarża urzędnika o nieuczciwość bez przedstawienia dowodów.
4. Uczeń publikuje satyryczny mem dotyczący szkoły.
5. Osoba przedstawia bardzo niepopularny pogląd, ale nie obraża innych.

Zadanie

Uczestnicy analizują:

- czy mamy do czynienia z opinią;
- czy wypowiedź narusza prawa innych;
- czy pojawia się pomówienie, groźba lub poniżanie;
- czy krytyka dotyczy działania czy osoby;
- czy kontekst ma znaczenie.

Wniosek

Wolność wypowiedzi jest fundamentem demokracji, ale korzystanie z niej wiąże się z odpowiedzialnością i poszanowaniem praw innych osób.

18. Scenariusz debaty 5: Większość zdecydowała – czy sprawa jest zakończona?

Orientacyjny czas: 45 minut

Sytuacja

W szkole przeprowadzono głosowanie dotyczące sposobu wykorzystania niewielkiego pomieszczenia.

70% uczniów chce stworzenia pokoju gier.

20% chce spokojnej strefy nauki.

10% proponuje przestrzeń dostosowaną do potrzeb uczniów wymagających wyciszenia.

Pytanie

Czy decyzja większości powinna automatycznie zakończyć sprawę?

Zadanie

Grupy analizują:

- znaczenie głosowania większościowego;
- potrzeby mniejszości;
- możliwość pogodzenia różnych funkcji;
- obowiązek uwzględniania szczególnych potrzeb;
- różnicę między równością a identycznym traktowaniem wszystkich.

Zadanie końcowe

Opracowanie rozwiązania, które respektuje wynik głosowania, ale nie ignoruje potrzeb mniejszych grup.

19. Scenariusz debaty 6: Pomnik, który dzieli mieszkańców

Orientacyjny czas: 60 minut

Sytuacja

W centrum miejscowości znajduje się pomnik osoby ważnej dla historii regionu.

Część mieszkańców uważa ją za bohatera.

Inni wskazują na kontrowersyjne działania tej osoby i domagają się usunięcia pomnika.

Pojawiają się propozycje:

- pozostawienia pomnika bez zmian;
- usunięcia pomnika;
- przeniesienia go do muzeum;
- dodania tablicy prezentującej szerszy kontekst historyczny.

Role

- zwolennicy pozostawienia pomnika;
- przeciwnicy;
- historycy;
- młodzież;

- przedstawiciele władz;
- lokalne organizacje społeczne.

Pytania

- Czy pamięć historyczna może być jednoznaczna?
 - Kto decyduje, kogo wspólnota upamiętnia?
 - Czy przedstawienie szerszego kontekstu może być rozwiązaniem?
 - Czy usunięcie pomnika oznacza usunięcie historii?
 - Jak prowadzić rozmowę o historii, która wywołuje silne emocje?
-

20. Metoda „cztery kąty”

Metoda pozwala uczestnikom szybko określić własne stanowisko.

W czterech miejscach sali umieszcza się odpowiedzi:

ZDECYDOWANIE TAK

RACZEJ TAK

RACZEJ NIE

ZDECYDOWANIE NIE

Prowadzący przedstawia tezę, np.:

„Każda decyzja dotycząca szkoły powinna być konsultowana z uczniami.”

Uczestnicy ustawiają się w wybranym miejscu.

Następnie osoby z poszczególnych grup przedstawiają argumenty.

Po dyskusji każdy może zmienić miejsce.

Zmiana stanowiska nie jest traktowana jako przegrana.

Przeciwnie – może świadczyć o tym, że uczestnik uwzględnił nowe argumenty.

21. Metoda „linia stanowisk”

Prowadzący wyznacza w sali linię.

Jeden koniec oznacza:

„całkowicie się zgadzam”

drugi:

„całkowicie się nie zgadzam”.

Uczestnicy ustawiają się w miejscu odpowiadającym ich opinii.

Następnie prowadzący pyta osoby znajdujące się w różnych punktach:

- Dlaczego stoisz właśnie tutaj?
- Co musiałoby się zmienić, abyś przesunął się w inną stronę?
- Czy usłyszałeś argument, który wpłynął na Twoje stanowisko?

Metoda dobrze pokazuje, że poglądy nie zawsze dzielą się wyłącznie na „za” i „przeciw”.

22. Metoda debaty odwróconej

Uczestnicy otrzymują stanowisko przeciwne do własnego.

Ich zadaniem jest przygotowanie możliwie najlepszych argumentów na jego rzecz.

Metoda rozwija:

- empatię poznawczą;
- umiejętność rozpoznawania argumentów drugiej strony;
- krytyczne myślenie;
- zdolność dostrzegania słabych stron własnego stanowiska.

Po zakończeniu uczestnicy wracają do własnych opinii i odpowiadają:

Czy coś w moim pierwotnym stanowisku się zmieniło?

23. Jak reagować na eskalację sporu?

Prowadzący powinien reagować przede wszystkim wtedy, gdy dyskusja przechodzi z poziomu argumentów na poziom ataków personalnych.

Pomocne sformułowania:

„Zatrzymajmy się przy argumentach, nie przy ocenie osoby.”

„Spróbuj powiedzieć to samo bez przypisywania intencji rozmówcy.”

„Na jakich faktach opierasz to stwierdzenie?”

„Czy możemy oddzielić to, co wiemy, od tego, co przypuszczamy?”

„Spróbujmy najpierw odtworzyć stanowisko drugiej strony.”

„Co jest tutaj rzeczywistym przedmiotem sporu?”

„Czy istnieje coś, z czym obie strony mogą się zgodzić?”

24. Jak reagować na stereotypy i uogólnienia?

W debatach mogą pojawiać się wypowiedzi:

- „wszyscy tacy są”;
- „oni zawsze...”;
- „nikt z tej grupy...”;
- „wiadomo, jacy oni są”.

Zamiast natychmiast kończyć rozmowę, warto skierować ją na analizę twierdzenia.

Pytania:

- Skąd wiemy, że dotyczy to całej grupy?
 - Czy znamy wyjątki?
 - Czy pojedyncze doświadczenie wystarcza do oceny wszystkich?
 - Czy istnieją dane potwierdzające to twierdzenie?
 - Jak czułaby się osoba, której przypisano cechę tylko ze względu na przynależność do grupy?
-

25. Tematy szczególnie kontrowersyjne

Niektóre zagadnienia mogą dotyczyć bezpośrednio tożsamości, doświadczeń lub sytuacji życiowej uczestników.

W takich przypadkach należy szczególnie dbać o:

- bezpieczeństwo uczestników;
- język szanujący godność człowieka;
- brak przymusu ujawniania własnych doświadczeń;
- odróżnienie debaty o polityce publicznej od kwestionowania godności konkretnej grupy osób;
- reagowanie na wypowiedzi poniżające lub nawołujące do przemocy.

Nie każda kwestia nadaje się do sformułowania w postaci prostego:

„za czy przeciw?”

Nie prowadzi się debaty nad tym, czy określone osoby zasługują na podstawowe prawa lub szacunek.

Można natomiast debatować nad konkretnymi rozwiązaniami społecznymi, prawnymi lub organizacyjnymi.

26. Karta przygotowania do debaty

Temat

O czym będziemy rozmawiać?

Moje stanowisko

Co uważam?

Najważniejsze argumenty

- 1.
2. 3.

Dowody

Na czym opieram swoje argumenty?

Argumenty drugiej strony

- 1.
2. 3.

Najmocniejszy argument drugiej strony

Który z nich uważam za najbardziej przekonujący?

Moja odpowiedź

Jak mogę na niego odpowiedzieć?

Wspólny punkt

W czym obie strony mogą się zgadzać?

Możliwy kompromis

Z czego jestem gotów zrezygnować?

27. Karta obserwacji debaty

Podczas obserwowania debaty zwróć uwagę, czy uczestnicy:

- przedstawiają argumenty;
- podają przykłady lub dowody;
- odnoszą się do argumentów drugiej strony;
- zadają pytania;
- słuchają bez przerywania;
- unikają ataków personalnych;
- rozróżniają fakty od opinii;
- potrafią przyznać rację drugiej stronie w części sprawy;
- dostrzegają interesy różnych grup;
- próbują znaleźć rozwiązanie.

Najmocniejszy argument, jaki usłyszałem:

.....

Argument, który wymagałby lepszego uzasadnienia:

.....

Punkt, w którym strony mogłyby się porozumieć:

.....

28. Karta refleksji po debacie

Dokończ zdania:

Przed debatą uważałem/uważałam, że...

Najbardziej przekonujący argument drugiej strony był...

Zaskoczyło mnie...

Nadal nie zgadzam się z...

Lepiej rozumiem teraz...

Wspólnym punktem obu stron było...

Po debacie moje stanowisko...

- nie zmieniło się;
- częściowo się zmieniło;

- znacząco się zmieniło.

Pytanie końcowe

Czy można zakończyć dobrą debatę bez osiągnięcia zgody? Dlaczego?

29. Samoocena kompetencji dialogu

Oceń każde stwierdzenie w skali od 1 do 5.

1 – zdecydowanie nie

5 – zdecydowanie tak

- Potrafię przedstawić własne stanowisko bez obrażania innych.
 - Potrafię uzasadnić swoją opinię.
 - Potrafię słuchać osoby, z którą się nie zgadzam.
 - Potrafię poprawnie przedstawić argument drugiej strony.
 - Potrafię oddzielić ocenę argumentu od oceny człowieka.
 - Potrafię zadawać pytania zamiast zakładać, co ktoś miał na myśli.
 - Potrafię przyznać, że druga strona ma rację w części sprawy.
 - Potrafię zmienić zdanie pod wpływem dobrego argumentu.
 - Potrafię poszukiwać kompromisu.
 - Rozumiem, że szacunek wobec rozmówcy nie wymaga zgody z jego poglądami.
-

30. Dialog jako kompetencja obywatelska

Demokracja nie wymaga jedności.

Wymaga natomiast umiejętności wspólnego funkcjonowania mimo różnic.

Odpowiedzialny obywatel potrafi:

- mieć własne zdanie;
- przedstawić je w sposób zrozumiały;
- uzasadnić swoje stanowisko;
- wysłuchać innych;
- odróżnić człowieka od jego poglądu;
- dostrzec potrzeby różnych grup;
- zaakceptować możliwość zmiany własnego stanowiska;
- poszukiwać kompromisu;
- respektować zasady wspólnie podejmowanych decyzji.

Dobra debata nie musi zakończyć się zgodą.

Może zakończyć się czymś równie ważnym:

lepszym zrozumieniem tego, dlaczego się różnimy, oraz przekonaniem, że mimo różnic nadal tworzymy jedną wspólnotę.